

Autoreferat rozprawy doktorskiej

**„Nowa Mitologia”: przekonania i motywy religijne w utworach
William S. Burroughsa**

Mgr Anna Białkowska

Instytut Filologii Angielskiej

Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego

Promotor:

Prof. dr hab. Zygmunt Mazur

Promotor pomocniczy:

dr Michał Palmowski

Recenzenci:

dr hab. Dominika Buchowska-Greaves

dr hab. Anna Bugajska, prof. AIK

Kraków 2023

1. Wprowadzenie

Punktem wyjścia dla rozprawy była chęć skupienia się na twórczości Williama S. Burroughsa, który dla polskiego odbiorcy wciąż pozostaje artystą słabo rozpoznawalnym. William Seward Burroughs jest jednym z najoryginalniejszych współczesnych amerykańskich artystów. Burroughs zyskał popularność dzięki radykalnym literackim innowacjom i eksperymentom. Od końca lat pięćdziesiątych dwudziestego wieku, artysta komponował swoje teksty przy użyciu awangardowych technik *cut-up* i *fold-in* (które są odmianami kolażu literackiego). Burroughs jest również znany ze względu na tematy taboo, które porusza w swoich powieściach. Artysta otwarcie pisał o swoim uzależnieniu od narkotyków, o terapii odwykowej, o swojej nieheteronormatywności. Jego utwory były określane mianem skandalicznych, pornograficznych, post/modernistycznych, post/apokaliptycznych i/lub nihilistycznych.

Niniejsza dysertacja skupia się na aspekcie religijnym prozy Burroughsa, a szczególnie na elementach gnostycznych, które jawią się jako lejtmotyw pojawiający się w większości utworów tego artysty.

2. Cel pracy

Głównym celem niniejszej pracy jest przedstawienie niekonwencjonalnej wizji wyłaniającej się z utworów Williama S. Burroughsa, która ma zadziwiająco wiele wspólnego z gnostycznym wyobrażeniem świata. W późniejszych utworach amerykańskiego artysty pojawiają się również liczne odniesienia do wierzeń starożytnych Majów i Egipcjan. Wymienione motywy religijne – gnostyczne, majańskie i egipskie – oraz związane z nimi mity stanowią główne pole badań dla autorki rozprawy. Autorka stara się również pokazać, że rozwój duchowy, poszukiwanie odpowiedzi na fundamentalne pytania dotyczące życia, śmierci, życia po śmierci i przeznaczenia rodzaju ludzkiego były priorytetem działalności artystycznej Burroughsa.

Badania nad gnostycznymi i neo-gnostycznymi wątkami w prozie Burroughsa zwykle skupiają się na trylogii *Nova*. W niniejszej pracy, również trylogia *Czerwonej Nocy* została poddana analizie pod kątem występowania tychże motywów. Pod uwagę zostały wzięte scjentologia i transhumanizm, ponieważ elementy systemów wierzeń rozwiniętych przez te

formacje grają ważną rolę w prozie Burroughsa. Co więcej, zauważalne są pewne paralele pomiędzy systemem wierzeń scjentologów i transhumanistów a wierzeniami starożytnych gnostyków. Wizje stworzone przez te współczesne organizacje są dobrym przykładem modyfikacji i aktualizacji, którym poddawane są gnostyczne mity na przestrzeni wieków i w obrębie różnych dziedzin.

Autorka sugeruje, że poprzez rozpoznanie i analizę pewnych motywów i odniesień religijnych występujących w prozie Burroughsa czytelnik zyskuje lepsze zrozumienie jego utworów oraz szerszy ogląd jego całościowej wizji artystycznej.

3. Selekcja materiału

Analizie poddane zostały dwie trylogie autorstwa Williama S. Burroughsa. Na pierwszą, eksperymentalną, kolażową serię nazwaną *Cut-up* lub *Nova*, składają się: *Delikatny mechanizm*, *Wybuchowy bilet*, *Nova express*. W skład późniejszej i bardziej konwencjonalnej trylogii *Czerwonej Nocy* wchodzi: *Miasta czerwonej nocy*, *The Place of Dead Roads*, *Zachodnia kraina*.

4. Struktura pracy

Praca składa się z wprowadzenia, wstępu teoretycznego, trzech rozdziałów analitycznych, wniosków, dwóch załączników i bibliografii. Największa część rozprawy poświęcona jest omówieniu gnostycznej wizji Burroughsa. Wybrane utwory – trylogia *Nova* i trylogia *Czerwonej Nocy* – zostały przeanalizowane pod kątem następujących gnostycznych wątków: wierzenia, że ludzie posiadają „boską iskrę”, która predysponuje ich do osiągnięcia zbawienia; radykalnego dualizmu pomiędzy transcendentnym, idealnym królestwem a poronionym, ziemskim światem materii, który jest duchowym więzieniem stworzonym przez pośledniego, złego stwórcę – Demiurga; rozróżnienia pomiędzy prawdziwym Bogiem, a nikczemnym bóstwem (wspomnianym Demiurgiem); wiary w zbawczą wiedzę (gnozę), którą można uzyskać poprzez objawienie, otrzymać od „boskiego posłańca” lub której można dostąpić poprzez praktykę odpowiednich rytuałów lub stosowanie konkretnych technik.

Pierwszy rozdział dysertacji opisuje historię gnostycyzmu i omawia podstawowe mity wspólne dla większości sekt. Rozdział skupia się również na wierzeniach manichejczyków,

ponieważ ta konkretna odmiana gnostycyzmu wydaje się najbardziej zbliżona do poglądów Burroughsa. Ponadto w rozdziale znajduje się zwięzłe omówienie historii powstania kościoła scjentologicznego oraz propagowanych przez niego wierzeń. Kościół scjentologiczny jest przedstawiony jako współczesna wersja gnostycyzmu. Rozdział zawiera krótki wstęp do teorii transhumanizmu oraz opis paraleli pomiędzy tym współczesnym ruchem filozoficznym a wierzeniami starożytnych gnostyków.

Kolejne rozdziały to rozdziały analityczne. Rozdział 2 przedstawia analizę, ale również porównanie pomiędzy wizją wyłaniającą się z trylogii *Nova* i niektórymi podstawowymi gnostycznymi mitami. Burroughs przedstawił trylogię jako początek nowej mitologii – narracji odpowiedniej dla opisanie i wyjaśnienia współczesnej „ery kosmicznej” (miano, którym Burroughs określił drugą połowę dwudziestego wieku). Wątek, który przewija się przez każdą powieść serii – oraz który od wieków jest doskonale znany i eksploatowany w literaturze zarówno religijnej jak i świeckiej – to walka dobra ze złem. U Burroughsa dobro reprezentowane jest przez *the Nova Police*; wcieleniem zła jest natomiast *the Nova Mob*. Czarnym charakterem z *the Nova Mob* przewodzi demiurgiczny Mr. Bradly Mr. Martin. Bradly Martin i jego poplecznicy wykorzystują język i obrazy jako narzędzia kontroli i manipulacji. Przy ich pomocy chcą zniewolić ciała i umysły ludzi oraz doprowadzić ziemię do zagłady. Ich plany próbuje pokrzyżować *the Nova Police* z Inspektorem Lee na czele. Inspektor Lee, w odniesieniu do gnostycznych motywów pojawiających się w trylogii, jawi się jako „boski posłaniec”, który próbuje uratować ludzkość i wskazać drogę wybawienia. Środki prowadzące do wyzwolenia i oświecenia, które Burroughs przedstawia w tej serii powieści, to: apomorfina, milczenie i kolażowa technika *cut-up*.

Rozdział 3 skupia się na awangardowych technikach *cut-up* i *fold-in*. Opisuje historię powstania oraz różne odmiany wcześniejszych kolażowych metod. Pokazuje podobieństwa oraz różnice między nimi a metodami opracowanymi przez Burroughsa i jego przyjaciela i mentora, Briona Gysina. W kontekście gnostycznych wątków występujących w trylogii techniki *cut-up* i *fold-in* przedstawione są jako narzędzia, które mogą pomóc w osiągnięciu wyższego poziomu świadomości i w rezultacie doprowadzić do objawienia gnozy. Rozdział przedstawia analizę wybranych kolaży tekstowych pochodzących z trylogii *Nova*. Teksty źródłowe, których Burroughs użył do stworzenia kolaży, to: *Ziemia jałowa* T. S. Eliota, *Proces* Franza Kafki i *Burza* Williama Szekspira. Analiza kolażowych tekstów ma na celu pokazanie zmian, jakie Burroughs wprowadził

do fragmentów tych klasycznych dzieł; zmusza również do refleksji nad tym, czy stworzenie całkowicie nowej literatury – i nowej mitologii – jest możliwe.

Rozdział 4 śledzi motywy gnostyczne w trylogii *Czerwonej Nocy*. Wyniki przeprowadzonej analizy wskazują, że Burroughs kontynuuje a także rozwija większość wątków występujących w pierwszej trylogii. Fabuła wszystkich trzech powieści również opiera się na walce dobra ze złem. Oprócz rozwinięcia wątku kosmicznej walki między siłami Światłości i Ciemności w utworach tej serii Burroughs atakuje podstawowe idee, na których opiera się cywilizacja Zachodu – od Arystotelesowskiej logiki, poprzez obsesję na punkcie binarnych opozycji, linearne pojęcie czasu, arbitralność i manipulacyjną naturę języka, politykę eksploatacji zasobów ludzkich (szczególnie rasy innej niż biała) oraz zasobów planety, aż po chrześcijaństwo, które usankcjonowało taki stan rzeczy i sposób myślenia.

W *Miastach Czerwonej Nocy*, oprócz wątków gnostycznych, pojawiają się także odwołania do okultystycznych rytuałów i czarnej magii. Powieść zadedykowana jest całemu panteonowi mezopotamskich, majańskich i egipskich bóstw – występują również liczne odniesienia do tych systemów wierzeń. *The Place of Dead Roads* to western, aczkolwiek z dużą domieszką elementów innych gatunków literackich. W powieści występuje bezpośrednie odniesienie do sekty manichejczyków. Konflikt pomiędzy *the Johnsons Family* – czyli przedstawicielami sił dobra w tej części trylogii – oraz *the Shits* – reprezentantami zła – określony jest wprost jako „manichejski.” W powieści pojawia się również wiele elementów zaczerpniętych z mitologii amerykańskiego Zachodu. Ostatnia powieść w serii, *Zachodnia Kraina*, zawiera najwięcej odniesień do wierzeń starożytnych Egipcjan, które jednak Burroughs modyfikuje na swoją modłę.

Z utworów składających się na trylogię, wyłania się przekonanie, że rzeczywistość jest złudzeniem stworzonym przez poślednie bóstwa, które próbują kontrolować i wykorzystywać ludzkość. Wiara w istnienie oraz możliwość zdobycia tajemnej wiedzy, która jest kluczem do osiągnięcia nieśmiertelności, pozostaje jednym z głównych tematów poruszanych w tychże utworach. W serii pojawia się również refleksja nad duchową, ale także fizyczną/biologiczną kondycją człowieka oraz sposobami, za pomocą których można rozwinąć duchowość i wznieść się ponad cielesność. Pojawia się przekonanie, że zdobycze technologiczne, mutacje genetyczne, ale także religijne rytuały i praktyki mogą okazać się pomocne w osiągnięciu tych celów.

5. Wnioski końcowe

Przeprowadzone analizy ujawniają obfitość gnostycznych motywów występujących w obu trylogiach. Okazuje się, że oprócz odwołań do gnostycznych mitów pojawiają się także liczne nawiązania do mitologii starożytnych Egipcjan i Majów, mitologii amerykańskiego Zachodu oraz do izmailickich legend. Poszukiwanie odpowiedzi na fundamentalne pytania dotyczące sensu ludzkiej egzystencji oraz możliwości życia po śmierci przybiera w utworach Burroughsa postać mitu, ponieważ mit pozwala na rozważanie różnych możliwości i doktryn, jednak nie wymaga takiego rodzaju zaangażowania i wiary, jak religia. Mit *Nova*, na pozór bardzo nowatorski i futurystyczny, zbudowany jest na fundamencie mitu gnostycznego i pokazuje niesłabnącą siłę oddziaływania gnostycznej wizji świata, która od wieków ujawnia się w dziełach różnych artystów i filozofów. Formalne innowacje Burroughsa są radykalne i rewolucyjne, jednak na poziomie treści autor polega na znanych lub przynajmniej rozpoznawalnych szablonach. Pokazanie połączenia między starożytnymi mitami a wizją współczesnego autora pozwala na zaobserwowanie ciągłości pewnych idei, wątków i pytań, które nurtują ludzkość od stuleci.

Apropriacja fragmentów dzieł innych autorów przekształca kolażowe konglomeraty Burroughsa w intertekstualne mozaiki, które z jednej strony tworzą oryginalne, innowacyjne wzory i krajobrazy, jednak z drugiej strony zakotwiczą autora w pewnej tradycji i bezpośrednio nawiązują do kanonu (gdyż autor bardzo często używa w swoich kolażach fragmenty dzieł klasyków, takich jak William Szekspir, T.S. Eliot, Franz Kafka, Arthur Rimbaud). Burroughsowskie kolaże są przykładem radykalnego nowatorstwa, ale również potwierdzają postmodernistyczne przekonanie, że stworzenie całkowicie oryginalnych tekstów nie jest już możliwe. Z pozoru nietypowe teorie Burroughsa dotyczące języka przy bliższej analizie okazują się blisko spokrewnione z koncepcjami propagowanymi przez Rolanda Barthesa, Jacques'a Derride, Michela Foucaulta, Gilles'a Deleuze'a, Jacques'a Lacana lub Marshalla McLuhana.

Poprzez formę i treść swoich utworów Burroughs wyraża oryginalne teorie językowe i przekonania religijne. Propagowane przez artystę idee zachęcają czytelników do poszukiwania i zgłębiania alternatywnych form duchowości. Wiedza na temat religijnej i filozoficznej postawy, którą Burroughs kreuje w swoich powieściach, stanowi jeden z kluczy do zrozumienia twórczości tego autora, otwiera przestrzeń dla nowych i pogłębionych interpretacji poszczególnych tekstów oraz pomaga bardziej docenić jego dzieła.